

О.В. Мельниченко, к.е.н., докторант
Житомирський державний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ У БАНКАХ

Розглянуто особливості проведення аналізу та аудиту електронних грошей у банках. Доведено, що вони полягають у використанні специфічних галузевих методик оцінки інформації та у застосуванні спеціальних підходів до вивчення об'єкта та предметів дослідження. Такі особливості визначені, в першу чергу, різними цілями створення систем електронних грошей банками та іншими суб'єктами господарювання, а також відмінними організаційними й нормативними вимогами до функціонування банків і інших підприємств.

Ключові слова: електронні гроші; особливості; аналіз; аудит; банки.

Досліджуючи питання обліку, аналізу й аудиту електронних грошей, ми чітко можемо сьогодні визначити особливості проведення їх аналізу та аудиту в банках. У цій статті ми дамо роз'яснення, у чому полягають відмінності у проведенні зазначених процедур у банку та в інших суб'єктів господарювання. Крім того, в роботі буде доведено необхідність визначення аналізу й аудиту електронних грошей у банках окремим предметом дослідження.

Постановка проблеми. Ураховуючи поступовий і швидкий перехід суспільно-економічних сучасних відносин до цифрових технологій, зважаючи на зростання ролі та популярності інформаційних систем, а також бурхливий їх розвиток, ми вважаємо, що і здійснення розрахунків отримає найближчим часом новий імпульс. Сучасні системи розрахунків донедавна розвивалися не надто стрімко: платіжні картки, що почали використовуватися ще з середини минулого сторіччя, не зазнавали по суті якісних змін. Вони були й в основному залишаються інструментами доступу до рахунків клієнтів, за допомогою яких останні мають змогу розрахуватися в торговельних мережах та в мережі Інтернет. Певний розвиток платіжних карток відбувся за рахунок упровадження систем на базі мікропроцесорних карток (із вбудованим чипом) та технології NFC [5]. У час цифрових технологій, з одного боку, набувають популярності високотехнологічні пристрої, способи й методи вирішення різних завдань у всіх сферах життя: від перемикання каналів телевізора за допомогою смартфона до міжособистісного спілкування та вирішення державою стратегічних

питань за допомогою сучасної техніки. З іншого боку, використання мережі Інтернет призводить до створення про кожну особу, організацію тощо масиву інформації, котра за короткий проміжок часу може стати доступною чи не всьому світові. У зв'язку з цим усе більшої актуальності набувають питання захисту персональних даних чи принаймні їх додаткового й необґрунтованого розповсюдження чи генерування [2]. Зважаючи на викладене, поява та поширення електронних грошей, на нашу думку, може в найближчому майбутньому дати широким верствам населення серйозні підстави для їх масового використання. Однак сьогодні підприємства, банки та держава, ми вважаємо, не готові (принаймні в Україні) до повноцінного та масштабного впровадження й використання цього платіжного засобу, а також контролю за його використанням та захисту користувачів. Насамперед така неготовність пояснюється недостатністю теоретичних розробок з обліку та організації функціонування систем електронних грошей та методологічного забезпечення їх обігу, а в подальшому й аналізу і аудиту. Зазначене вище свідчить про недостатність уваги з боку науковців до питань обліку, аналізу й аудиту електронних грошей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В окремих працях Б.Івасіва, Д.Кочергіна, О.Махаєвої, В.Міщенко, І.Трубіна та деяких інших науковців увага приділяється питанням використання електронних грошей, захисту від несанкціонованого доступу до них, контролю за їх обігом в цілому тощо. Проте питання аналізу й аудиту електронних грошей у практичній площині (як діяти, який інструментарій використовувати, які методики застосовувати тощо) сучасні науковці вивчають недостатньо. У зв'язку з цим у науковій літературі бракує досліджень і стосовно особливостей здійснення аналітичних і контрольних заходів у емітентів електронних грошей, установ, що забезпечують їх обіг, зокрема, у банках. Отже, **метою цієї статті** є підготовка аналітичного теоретичного дослідження та відповідних висновків з питань проведення аналізу й аудиту електронних грошей в банках та щодо відмінностей проведення таких заходів у інших суб'єктів господарювання.

Викладення основного матеріалу. Банки, на відміну від інших емітентів електронних грошей, традиційно працюють із грошовими коштами як продукцією, а їхня робота в усьому світі перебуває під пильним наглядом з боку громадськості та державних органів. Така увага обумовлена роллю банків у суспільно-економічному житті будь-якої сучасної держави: вони беруть участь у всіх етапах суспільного відтворення від започаткування бізнесу до придбання й споживання

виробленої продукції. Тому банки заслуговують на особливу довіру з боку населення для зберігання грошей та використання останніх з їхньою допомогою.

З іншого боку, суспільство сьогодні не має повноцінної альтернативи проведенню розрахунків через банківські установи. Тут йдеться про обмеження розрахунків без участі банків, без ідентифікації клієнтів тощо. Так, вітчизняним та міжнародним законодавством передбачені обмеження щодо операцій без ідентифікації клієнтів: банкам забороняється відкривати та вести анонімні рахунки, розрахунки відносно великими сумами обов'язково здійснюються через них з використанням персоніфікованих рахунків клієнта, а також з проведенням ідентифікації доходів, з яких такі розрахунки здійснюються. З одного боку, такі обмеження й вимоги до банків та суспільства пов'язані із національною та міжнародною безпекою, що обумовлені можливістю легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а з іншого – обмежують права та свободи громадян по всьому світові. При цьому вважається, що суспільна користь від такого утиску перевищує потенційну шкоду, заподіяну особистісним інтересам, оскільки легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, завжди передує суспільно небезпечне діяння. Водночас, надзвичайно актуальним є сьогодні питання боротьби з тероризмом, у тому числі міжнародним, фінансування якого також перебуває під пильним наглядом з боку різних силових та інших інституцій. Таким чином, сучасне міжнародне право спрямоване на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави через визначення правових механізмів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування багатодержельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями [10] – фінансового моніторингу. За словами юристів [11, 12], необхідний, зокрема, банківський контроль за проведенням фінансових операцій для запобігання використанню банківської системи з метою відмивання брудних грошей, а ідентифікація клієнтів із виявленням джерел походження їхніх доходів є обов'язковою і важливою ланкою у створенні належної системи контролю за такими операціями.

Україна, підтримуючи світові тенденції з питань протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, увела до законодавчих актів норми щодо

заборони відкриття банками анонімних рахунків [3, 9]. Отже, на пересічних громадян, які не отримують доходи злочинним шляхом і не фінансують терористів, розповсюджуються також вказані норми чинного законодавства і єдиним для всіх на сьогодні способом уникнути персоналізованих розрахунків там, де це робити не обов'язково – при роздрібних платежах, а також у мережі Інтернет, є використання електронних грошей. Разом з тим, електронні гроші з усіма своїми характеристиками стосовно обмеженості щодо сум розрахунків ними також стають об'єктом досліджень фахівців з фінансового моніторингу [4], які однак, ми вважаємо, носять суто теоретичний характер, зважаючи на практичну недоцільність здійснення широкомасштабної незаконної діяльності за допомогою електронних грошей, ураховуючи незначні суми, що обертаються на електронних гаманцях, та економічну не вигідність, враховуючи, що для забезпечення відмивання «брудних» грошей варто було б задіяти велику кількість електронних гаманців.

Отже, особливість аудиту електронних грошей у банках, на відміну від перевірки їх роботи з іншими платіжними інструментами, полягає у тому, що не потрібно здійснювати перевірку вчинених заходів з питань фінансового моніторингу, зокрема:

- повноти й коректності проведеної ідентифікації клієнтів у розумінні Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків [3];

- розрахунків електронними грошима у зв'язку із розмірами максимальних сум платежів з їх допомогою;

- переказу їх на рахунки й між електронними гаманцями, зважаючи на складність відстеження ініціатора переказу. Тут, однак, слід вказати на особливості використання електронних грошей, зокрема в Україні, де найбільш популярна і прогресивна сьогодні система електронних грошей MoneyXy, що діє відповідно до чинного законодавства нашої держави, використовує номер телефону як номер електронного гаманця користувача (власника) електронних грошей та як його ідентифікатор для підтвердження розрахунків та інших операцій. Інші сучасні системи електронних грошей у всьому світі використовують також номер телефону або електронну адресу користувачів з цією метою. Таким чином, для того, щоб повністю приховати інформацію про себе для здійснення повноцінно анонімних операцій з електронними грошима, власникам електронних грошей доведеться докласти чималих зусиль: для здійснення розрахунків мати окремий номер та телефон, електронну скриньку та комп'ютер, які використовуватимуться виключно в публічних місцях чи в інший

спосіб для уникнення фіксації, у тому числі й IP-адреси, з якої здійснюються операції з електронними грошима.

Особливі підходи до здійснення аналізу й аудиту електронних грошей у банках пояснюються також різними цілями й завданнями банків та підприємств у створенні систем електронних грошей, а також відмінними місіями участі в організації їх обігу. Небанківські суб'єкти господарювання створюють системи електронних грошей та забезпечують їх обіг для зручності розрахунків у межах, як правило, однієї галузі чи сфери діяльності. Прикладами використання системи електронних грошей, створеної небанківською установою, є, скажімо, парк, у якому різними підприємцями встановлено різні атракціони, а розраховуватись можна електронними грошима, випущеними одним емітентом. Іншим прикладом такої системи є торговельна мережа, що працює за франчайзингом: покупець може розраховуватись доступними йому коштами на електронному гаманці з різними підприємствами, які здійснюють свою діяльність під однією торговельною маркою. Це ж стосується і мереж автозаправних комплексів тощо. Дохідність у цьому випадку зростає зі збільшенням обсягів наданих послуг чи реалізованої продукції за рахунок зручності розрахунків та їх швидкості.

Метою створення банками систем електронних грошей є забезпечення клієнтів (власників) електронних грошей зручним платіжним засобом для придбання продукції, робіт чи послуг у будь-якого торговця. При цьому дохідність проекту забезпечується за рахунок трансакційних операцій з придбання й погашення електронних грошей. Забезпечення популярності електронних грошей у цих системах і відповідно збільшення кількості трансакційних доходів досягається завдяки розширенню переліку торговців, що приймають в оплату електронні гроші цієї системи. Такого збільшення можна також досягти завдяки залученню до співпраці платіжної системи, що забезпечує розрахунки серед широкого кола її користувачів. Звідси справедливим, на нашу думку, є твердження російських науковців та практиків [1, с. 8] про те, що електронні гроші є високотехнологічною послугою, а не інновацією в монетарній політиці чи альтернативою офіційному грошовому обігу. Підтримуємо також зазначених авторів стосовно твердження, що навіть найбільші системи електронних грошей все ж належать до закритих чи частково закритих систем, оскільки, хоча і налічують тисячі торговців, що приймають в оплату електронні гроші, випущені такою системою, все ж мають обмежене їх коло. А збільшення їх кількості потребує

додаткових дій як з боку торговця, так і емітента чи системи електронних грошей.

Сьогодні проведення аналізу електронних грошей в банках ми пропонуємо здійснювати за допомогою загальнонаукових методів та методик, що використовуються і під час оцінки різних суб'єктів господарювання. Однак, досліджуючи діяльність банку, слід також використовувати спеціальні галузеві методики, до інструментів яких, зокрема, належать системи показників, що містять параметри, притаманні винятково банкам [6, 7, 8], серед яких:

- дані про вкладників та інших кредиторів банку;
- дані про суми залучених та розміщених коштів;
- значення показників щодо приймання платежів та переказу коштів у готівковій та безготівковій формах;
- інформація про діяльність касових вузлів та інших пунктів надання фінансових послуг;
- показники використання систем дистанційного банківського обслуговування;
- відомості про системи переказу коштів, платіжні системи та про участь банку в них тощо.

Аудиторська перевірка на підприємствах, що є емітентами електронних грошей, базується на господарському, цивільному та інших галузях права, а аудит у банках – додатково й на банківському та законодавстві з питань регулювання діяльності платіжних систем, а також нормативних актах з питань протидії відмиванню брудних грошей або фінансуванню тероризму. Тому аудит у банках має часто більш широкий характер дослідження, що в свою чергу спонукає аудиторів залучати до перевірки експертів з питань організації обігу електронних грошей, фахівців із фінансового права, криміналістів тощо. Крім того, слід враховувати, що аудит електронних грошей – новий напрям перевірки діяльності суб'єктів господарювання, тому потребує більшої уваги з боку аудиторів та розроблення окремої програми перевірки і способів подання інформації про об'єкт перевірки.

Окреме місце в організації роботи банків відводиться аудиту інформаційної безпеки у зв'язку із великим ризиком втратити контроль над усією діяльністю установи внаслідок порушення цілісності інформаційної системи, наприклад через атаку зловмисників. Такий збій на підприємствах може призвести до витоку інформації, що становить комерційну чи персональну таємницю, а у банку – ще й банківську, що може спричинити значно більший ризик для безпеки суспільства.

Крім того, банки особливо велику увагу приділяють автоматизації процесів, що дозволяє уникнути операційних ризиків та ризиків персоналу під час обробки документів, організації правильного обліку операцій тощо. Важливою при цьому є співпраця фахівців із бухгалтерського обліку з IT-працівниками, що забезпечують автоматизацію процесів з урахуванням облікової політики банку, а також принципів і методів бухгалтерського обліку. Тому аудиторам слід особливо уважно підходити до оцінки автоматизованих процесів, оскільки є ризик, що відображення системою обліку банку операцій з електронними грошима не витримає перевірки у зв'язку з, наприклад, недостатньою підготовкою (чи її відсутністю) програмістів з питань економіки та обліку, а бухгалтерів – із питань використання інформаційних систем і технологій.

Важливими особливостями в підходах до проведення аналізу й аудиту електронних грошей є відмінності в системах бухгалтерського обліку банків та інших суб'єктів господарювання. Так, в Україні діють абсолютно відмінні одна від одної системи рахунків бухгалтерського обліку, за допомогою яких здійснюється ведення обліку фінансово-господарської діяльності методом подвійного запису. Тому проведення аналізу й аудиту на підставі даних обліку слід здійснювати з урахуванням таких відмінностей, що полягає, зокрема, у правильному розумінні особами, що здійснюють оцінку та перевірку діяльності суб'єктів господарювання з електронними грошима, принципів відображення операцій у кожному з об'єктів дослідження та підходів до створення й функціонування облікової політики.

Ураховуючи викладене й усі наші дослідження, ми вважаємо, що емісію електронних грошей як сучасного платіжного засобу, який своїми характеристиками подібний також до готівкових коштів, доцільно здійснювати центральним банкам. Таке наше твердження зумовлене низкою аргументів:

1. Випуск центральними банками електронних грошей забезпечить довіру до них з боку всього суспільства і, таким чином, буде подоланий психологічний бар'єр щодо використання даного платіжного засобу.

2. Завдяки першому аргументу може бути досягнутий економічний ефект за рахунок зниження витрат з боку держави на емісію та перевезення готівки.

3. Могуть бути досягнуті також позитивні зрушення в банківській системі в цілому, оскільки придбання банками електронних грошей у центрального банку може коштувати менше, ніж сьогодні купівля

готівки для підкріплення кас, зважаючи на значно дешевшу емісію електронних грошей. Витрати на перевезення та інкасацію банкнот та монет також можуть бути знижені.

4. Зручність розрахунків електронними грошима сприятиме зменшенню психологічного навантаження на касирів банків та торговельних підприємств через зниження ймовірності вчинення помилки при підрахунку готівки, а також завдяки швидкості проведення розрахункових операцій.

5. Соціального ефекту можна буде досягти завдяки зменшенню контакту населення й касирів із брудними грошима, через які можуть розповсюджуватися бактерії, у тому числі шкідливі для здоров'я людей.

6. Безпека розрахунків та зберігання електронних грошей пов'язана із багаторівневими системами захисту електронних гаманців на відміну від звичайних, втрата яких призводить фактично до втрати грошей, на відміну від втрати електронного гаманця, доступ до якого захищений. Крім того, на відміну від розрахунків платіжними картками, розрахунок електронним гаманцем є більш безпечним способом оплати в зв'язку із відсутністю доступу гаманця до рахунка платника, а також обмеженістю суми коштів, яка може на ньому зберігатися.

Сукупність наведених вище переваг використання електронних грошей може бути досягнута саме завдяки довірі учасників розрахунків до електронних грошей, які гарантуються державою в особі центрального банку. При цьому наведений перелік не є вичерпним та не враховує недоліків використання електронних грошей, які також існують.

Висновки. У цій статті нами проаналізовано особливості здійснення аналізу та аудиту електронних грошей у банках, які ґрунтуються на наступних аспектах:

1. На банки поширюються норми законодавства про їх діяльність як учасників платіжних систем та розрахунків, з питань фінансового моніторингу та інші спеціальні й галузеві правила, що забезпечують стабільне їх функціонування в інтересах суспільства, вкладників та інших кредиторів. Зважаючи на це до проведення аудиту електронних грошей в банках слід залучати широке коло спеціалістів з юридичних, технічних та інших наук.

2. Банки створюють системи електронних грошей з метою забезпечення учасників розрахунків зручним інструментом, технологією обміну фінансовою інформацією для проведення швидких, надійних та безпечних розрахунків.

3. Для комплексного дослідження роботи банків з електронними грошима варто використовувати різні системи показників, зіставляючи їх з такими даними, як, наприклад, кількість вкладників, клієнтів, що використовують систему дистанційного банківського обслуговування, дані про переказ коштів різними способами тощо. Використання таких даних та методик потребує від аудиторів розуміння банківських процесів та явищ, які відрізняються від тих, що відбуваються в інших суб'єктах господарювання.

4. Система бухгалтерського обліку банків абсолютно відрізняється від тієї, що використовується на інших підприємствах, установах чи організаціях. По-перше, відмінність полягає в системі рахунків бухгалтерського обліку, закріпленій законодавчо. По-друге, аналітичний облік здійснюється завжди у будь-якому банку і відповідно до правил міжнародних стандартів фінансової звітності, нормативних документів центрального банку та його облікової політики. По-третє, звітність банків, у тому числі й щоденна, має таке трактування, якого вимагає регулятор і міжнародні правила ведення банківського бізнесу.

5. Інформаційна безпека в банках перебуває на особливому контролі з боку керівництва банку, його профільних служб та держави. Уникнення витоку інформації та захищеності інформаційних систем таких установ пов'язане з адміністративною та кримінальною відповідальністю працівників, керівників та власників банківського бізнесу. Тому на ефективність системи захисту інформації слід особливу увагу звертати й аудиторам, не обмежуючись при цьому заходами стосовно доступу працівників банку до автоматизованої банківської системи, а й до використання повноважень при здійсненні операцій та проведенні у системі бухгалтерського обліку.

Важливим посилом цієї роботи є також думка про доцільність монопольної емісії електронних грошей центральними банками чи уповноваженими на це державними установами на зразок випуску банкнот та монет у всьому світі. Така наша позиція пояснюється економічною доцільністю (враховуючи витрати на емісію та перевезення готівки) та соціальною функцією держави щодо забезпечення довіри населення до грошових коштів, незалежно від їх форми.

Список використаної літератури:

1. *Достов В.Л.* Электронные деньги как инструмент оптимизации платежного оборота / *В.Л. Достов, В.А. Кузнецов, П.М. Шуст* // Деньги и кредит. – 2013. – № 12. – С. 7–13.

2. Європейці масово просять Google видалити їхні персональні дані – ЗМІ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/-/1/0/all/2014/06/05/327235>.
3. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою Правління Національного банку України 12.11.2003 № 492 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>.
4. *Медвідь Т.А.* Можливості для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму за допомогою електронних грошей / *Т.А. Медвідь* // Фінансовий простір. – 2012. – № 2 (6). – С. 21–26.
5. *Мельниченко О.* Аналіз стану використання сучасних платіжних засобів у контексті виведення готівкових коштів із позабанківського обігу в Україні / *О.Мельниченко* // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – С. 26–31.
6. *Мельниченко О.* Аудит систем електронних грошей на основі інтегрованої звітності банків / *О.Мельниченко* // Бізнес Інформ. – 2013. – № 12. – С. 301–305.
7. *Мельниченко О.* Інструментарій економічного аналізу електронних грошей та операцій з ними в банках / *О.Мельниченко* // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ. – Вип. 2. – 2013. – С. 59–66.
8. *Мельниченко О.* Методика аналізу електронних грошей в банках / *О.Мельниченко* // Бізнес Інформ. – 2014. – № 3. – С. 286–294.
9. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.
11. *Симов'ян С.В.* Засоби протидії легалізації злочинних доходів у системі державного фінансового контролю в Україні / *С.В. Симов'ян* // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 142–149.

12. Сухонос В.В. Легалізація злочинних доходів у банківській сфері і боротьба з нею / В.В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 149–153.

МЕЛЬНИЧЕНКО Олександр Віталійович – кандидат економічних наук, докторант Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- сучасні платіжні засоби;
- економічний аналіз, облік і аудит у банках.

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2014.